

JAK SKLOUBIT BIOLOGII S KULTURNÍ ANTROPOLOGIÍ. PAPUÁNSKÉ (POLO)PRAVDY VOJTĚCHA NOVOTNÉHO

Michal SVOBODA

AntropoWeb, Katedra Antropologie FF ZČU

Omezení sítí kontaktů[1] vlastní disciplíny, dostává se nám nadmíra informací a zdrojů, jimiž vedení - následujíc mnohdy velké postavy sociokulturní antropologie - dospíváme k přesvědčení, že prostřednictvím plurality názorů a pohledů na toliko problematický vztah příroda – kultura odhalujeme vlastní cestu k řešení tohoto sporu, který doprovází historii vědy již od jejího rozštěpení na přírodovědné a humanitní obory. Postupujeme jako obvykle: ze záplavy diverzních pohledů vybíráme buď ten, nám nejpřípustnější, nebo dle vzoru Ciceronova eklekticismu, „vykrádáme“ z každého jeden dílek, jenž pak slepujeme v mozaiku společně s dílky ostatními, vypůjčenými odjinud. Málokdo již je schopen objevit a publiku přiblížit panenskou oblast dosud neposkvrněného poznání. A podaří-li se mu toto, často pak - ke svému žalu - shledává, že byl již kýmsi předstižen. Wallace tímto způsobem odhalil, že s toutéž teorií evoluce již přišel jistý Darwin a pomalu pracujícího, pečlivého Weinberga, předběhl s jednostránkovým článkem v časopise Science Američan Hardy.

Takovému druhu nezdaru se však nadále věnovat nebudeme. Nezdar, který bude našim tématem v následujících několika minutách, je konceptuálně úplně jiného charakteru. Souvisí s krátkými prsty. Jiná metafora hovoří o tom, že nevidíme za roh. Za roh vlastní disciplíny. Pohlédneme-li však přesto za něj, můžeme být překvapeni k úžasu. Což se mimochodem stalo autorovi tohoto eseje. Následující řádky budou věnovány člověku, který, přes svoji výsadní pozici v disciplíně, k níž náleží, má natolik dlouhé prsty, že jimi objímá velkou část těch věd, jenž by někdo mohl označit za jemu antagonistické. Kdybych měl při čtení Papuánských polopravd na hlavě klobouk, musel bych jej hluboko smeknout.

Lévi-Strauss nás již dávno (1967 [1955]) učil tomu, že příroda je skromných poměrů. Divokost jsme ji zasadili teprve my (Anrup 1992:177). Stejně tak člověk-divoch, tedy tvor *přírodní* (v protikladu k nám – lidem kulturním) je teprve důsledkem naší (kulturní) invence. Stejně nepochopitelně jsme kupříkladu vykonavateli určité profese začali univerzálně říkat „šaman“, aniž bychom se někoho z označovaných otázali, má-li z našeho termínu radost. Moudřejší z nás si v této souvislosti uvědomili, že není nutné vynalézat nový termín tam, kam zcela jednoznačně patří takový, jaký všichni velmi dobře známe z vlastní zkušenosti, tedy „lékař“ (Turner 2004). Stejně tak jsme mnohou vědu (rozuměj jinou než „naší“) přelepili folklorem a technologií tradicí (jako by snad tradice byla esenciálního charakteru). To vše v zájmu kultury (nás, co máme lékaře, vědu a technologii) v protikladu k přírodě (jich, co mají šamany, folklor a tradice).

Principiálně chybný je však již onen předpoklad objektivnosti námi viděné přírody. Zapomínáme, že tam, kde vidíme přírodu, se ve skutečnosti nachází čirá estetická abstrakce (Kalland 1992: 220). Jedná se o přírodu „zkrocenou“ (Kalland 1992: 224), nebo - chcete-li - „vařenou“ (Lévi-Strauss 2006). Že s takovou reflexí se setkáme prostřednictvím pera špičkového biologa, to by asi jen málokdo čekal.

Než se dostaneme k abstrakcím jeho myšlenek, vyjádřených pomocí symbolů písma a rekódovaných do textu, položme si otázku: skutečně se můžeme domnívat, jak nás učí

A.Game, že „příroda je součástí kultury“, či snad, že biologická vysvětlení mohou být použita pouze coby „objekty sémantické analýzy“ (Hastrup 1975: 51)?

Jistěže, sémantické analýze můžeme – aniž bychom za to měli být jakkoliv pokáráni – podrobit jakoukoliv promluvu, proč tedy ne biologická vysvětlení kulturních fenoménů? Avšak uznat biologickým vysvětlením pouze toto jediné privilegium je dosti redukcionistickým a dle autora těchto řádků i nešťastným řešením. Proč, to se dozvíme mimo jiné přečtením Papuánských (polo)pravd, díla profesora biologie a člena Entomologického ústavu akademie věd.

Nutno poznamenat, že Novotného paralely ze světa hmyzu a kulturní evoluce mohou být pro nepřipraveného čtenáře poněkud zarážející, zvláště když netuší, co bude následovat. „Izolace je velkým generátorem rozmanitosti“ (Novotný 2004: 18), zní první věta první kapitoly, kdy ještě nevíme, že zmíněné tvrzení platí jak pro brouky, motýly a rostliny, tak i pro lidské kultury. „Země s bohatou flórou a faunou jsou (...) zpravidla rozmanité i kulturně“ (Novotný 2004: 18, kurzíva M.S.). Pokud nic jiného, tento výrok si podrobnější analýzu zaslouží. Geografická neprostupnost mezi jednotlivými oblastmi (která může být – jak je tomu na Nové Guineji – v podobě horských masivů, deštných pralesů apod. - čili vzájemně si antagonistických biotopů) zabraňuje biologickým organismům v jejich rozšíření mimo oblast současného sídliště. Dlouhodobě tak dochází k izolaci, která může vést až ke vzniku nových druhů. Paralela s kulturami^[2] je nasnadě. Kde nedochází k prolínání kulturních vlivů, vznikají ostrůvky naprosto specifických a navzájem odlišných komunit. Navíc se zde kryje kritérium kulturní s kritériem jazykovým (což není způsobeno ničím jiným než dlouhodobou izolací jednotlivých společností, tedy kultur a jazyků). „Na ploše desetkrát větší než Česká republika [žije] šest miliónů obyvatel, hovořících ovšem (...) 1043 jazyky“ (Novotný 2004: 17). Určujícím faktorem vývoje (avšak nikoliv nutně jediným determinujícím) je tak, dle Novotného, geologie. V zásadě na procesu formování krajiny sehrávají roli dva stěžejní živly, které jsou zpětně krajinou ovlivňovány a uzpůsobovány. Těmito živly jsou jednak proměna způsobená přírodními faktory a jednak proměna, způsobená sociální změnou. Takto by, ve stručnosti zněla Novotného teorie biologické evoluce, jdoucí ruku v ruce s evolucí kulturní, jako sobě rovné sestry. Je to ovšem z velké míry geologie, co až do nedávné doby (tedy před masovým rozvojem dopravních a komunikačních prostředků) přímo vytvářelo specifický ráz té které společnosti. „Kdyby byl Říp aktivní sopkou, vypadala by i česká společnost zajisté jinak“ (Novotný 2004: 37).

Nadhled nad reflektováním (pomyslné) distinkce antropolog-biolog předvádí Novotný bravurním způsobem při debatě nad *kanibalismem*. Je si vědom faktu, že z pozice sociálního vědce (za nějž se ovšem nepovažuje) nemá právo vynášet nad kanibalismem morální soudy. Výslovně kritizuje euro(americký)centrismus některých antropologů, působících ve Spojených státech. Ti, aby dodrželi svou premisu rovnocennosti všech světových kultur, odmítli existenci kanibalismu (coby společenského fenoménu) obecně a odsoudili jej do roviny fabulací. Kdo pozře bližního svého, není člověkem, všechny kultury na světě jsou lidské a žádná proto nemohla být kanibalská. Takový přístup je pro Novotného nepřístupný. Kanibalismus je sociální fakt (srv. Durkheim 1926), podložený v terénu mnohou evidencí (srv. Hubinger 1996). Tím, že jej američtí antropologové označili za nelidský, dopustili se frapantního lapsu, neboť svým činem vyloučili z kategorie lidskosti jeho praktikanty. Sami se tak stali nositeli morálního soudu nad společenským fenoménem, čímž popřeli vlastní premisu kulturního relativismu. Novotný, byť biolog, kulturním relativistou zůstává: „Novoguinejský pohřeb *hostinou* byl přinejmenším stejně pietním aktem jako kterýkoliv pohřební rituál Evropanů“ (Novotný 2004: 49, kurzíva M.S.). Všimněme si, že Novotný hovoří v termínech, kterými bychom *asi* pojmenovali pozorovanou skutečnost v našich vlastních kategoriích. Neintervenuje folklorem do Novoguinejského rituálu, který – zcela

srozumitelně a objektivně – nazývá *pohřbem* (nikoliv tedy lidojedstvím apod.). Stejně tak o „pohřbu hostinou“ hovořit coby o pietním aktu vyžaduje značnou míru nadhledu, objektivismu, ale především tolerance. Novotný se přeci jen morálního soudu o nevhodnosti kanibalismu dopouští. Nicméně – a to mu přičtíme ke cti – činí tak čistě z pozice biologa. Kanibalismem (tedy pojídáním příslušníků stejného biologického druhu) hrozí nebezpečí nákazy chorobami a parazity požíraných soukmenovců, což se projevuje především u infekcí, přenášených priony (infekčními bílkovinami).[3]

„Nebýt těchto problémů, byl by kanibalismus vlastně ideálním způsobem obživy. Příslušníci vlastního druhu totiž nejen že obsahují všechny potřebné živiny a vitamíny ve vyvážených poměrech, ale bývá záhodno se jich zbavovat, neboť jsou zpravidla nepříjemnými konkurenty ve všech možných oblastech, ať už jde o otázku životního prostoru nebo získání partnera pro rozmnožování.“ (Novotný 2004: 51)

I přes tyto výhody však přistupuje Novotný k jednoznačnému posouzení kanibalismu, coby zvyku *nevhodného*, protože – z hlediska obecně *biologických* principů – *riskantního*.

Ve výčtu ctností profesora biologie nutno zdůraznit jeho reflexi dynamiky kulturní změny. Novotný odmítá redukovat tradici na esenciální vlastnost, danou předindustriálním společností. „(...) na Nové Guineji už dnes každý uvědoměle ví, že jeho tradiční tance a zvyky jsou ‚součástí kulturního dědictví‘ [což je představa, vymyšlená na Západě – pozn. M.S.](...) takové uvědomění je zpravidla koncem živé kultury a její přeměny na folklor“ (Novotný 2004: 25). Romantizování o „přírodních národech“ a jejich panenské kultuře tedy není na pořadu dne. S rozvojem technologií komunikace a dopravy jsme se dostali téměř již do každého zapadlého koutu světa. Chybou by však bylo se domnívat (což je bohužel častým průvodním jevem mnoha etnografických prací), že onen kout zůstane naší návštěvou nepoznamenan (zvláště pak koná-li se tato návštěva každoročně za účelem pasivní účasti při tanci dešťů).

„Z rozmanitosti lidských kultur se nelze těšit beztrestně. Jejich poznávání a zánik jsou jen dvě strany téže mince“ (Novotný 2004: 19). Ve chvíli, kdy si za nejvyšší božstvo stanovíme kapitál, ztrácíme vše, co jsme před jeho příchodem v našem „kulturním dědictví“ vlastnili. Nic na tom nemění ani fakt, že tanec dešťů (nebo Vánoční koledy) tancujeme (pějeme) vždy ve stejnou dobu a úplně stejně jako to činili naši předkové. Ve skutečnosti se jedná o úplně jiný tanec dešťů. Takový, jehož následkem bude cokoli, jen ne dešť (pokud tomu tak nebylo dříve, alespoň jsme v to věřili). Pochopitelně, paralelu nalézáme i v biologii: „neobvyklé formy jsou obzvláště citlivé na náhlou změnu prostředí. Zdá se, že to platí jak pro rajky, tak pro lidská společenství“ (Novotný 2004: 44).

U špičkového biologa Novotného je až zarážející jeho kulturně antropologický pohled (který paradoxně chybí mnoha kulturním antropologům). U odborníka, jehož účelem návštěvy cizí „exotické“ země je sběr a dokumentace druhů hmyzu, bychom takto široký rozhled jen stěží čekali. Stěží bychom též čekali rozhled a obeznámenost se seriózními a uznávanými pracemi jiných vědních oborů (přiznejme si – co my, kulturní antropologové, víme o bezobratlých, s nimiž se nutně denně setkáváme při jakémkoliv druhu terénního výzkumu kdekoli na světě). Z Novotného pera je často cítit inspirace Mary Douglas (1970), zvláště tam, kde Novotný hovoří o vlastní domorodé konceptualizaci a klasifikaci přírodních fenoménů (především kapitola 4), termín „převodění kultury na folklor“, o němž jsme hovořili výše, známe již dlouhou dobu díky Geertzovi (2000: 40-41). Ne snad že bych se opovažoval osočit Vojtěcha Novotného z vykrádání cizích myšlenek, či mu vytýkat inspiraci jiným autorem a použitím jeho slov i ve svém díle (kdo z nás toto nečiní). Avšak z hlediska vlastní solidarity a vzájemné spolupráce bychom se k takovým činům měli přiznávat (není se koneckonců za co stydět). Byť Novotného (polo)pravdy nemají ambici působit jako vědecká

publikace (proklamován je *soubor esejů*), absence seznamu literatury na závěr je, dle mého uvážení, nedostatkem podstatným. Inspiraci tvorbou jiných Novotný nepopře, měl by ji tedy uvést.

Obsahové stránce Papuánských (polo)pravd se ovšem jen stěží dá cokoliv vytknout. Biolog Novotný si velmi dobře všimnul, že na Nové Guineji žijí kromě hmyzu i lidé, jimž věnoval značnou pozornost, aniž by došel k závěru, že se tyto lidé nějak kvantitativně liší od nás samotných (příslušníků západního kulturního okruhu). Odlišnost, kterou Novotný pozoruje je kvalitativně na takové úrovni, v jaké se průměrný kulturní antropolog liší od průměrného biologa.

Novotný svým textem překonává veškeré pokusy o „učebnice kulturního relativismu“. Aniž by tento pojem kdy použil, jeho dílo je zářivým příkladem zmíněného druhu myšlení. Paralely mezi kulturními a biologickými fenomény, jimž jsem se v tomto textu snažil věnovat především, nevycházejí ve prospěch ani jednoho z vědeckých přístupů (biologie a kulturní antropologie). Novotný nenachází principiální distinkci příroda versus kultura. Právě naopak: příroda a kultura. Jedno ovlivňuje druhé a otázka po počátku tohoto vztahu je stejná jako ta o slepici a vejci. Papuánské (polo)pravdy by se tak, přes svůj akademický nedostatek v citacích, mohly bez nadsázky stát základní studijní pomůckou pro adepty sociokulturní antropologie. Ti by si knihu měli přečíst hned v prvním semestru svého studia...

Literatura

Anrup, Roland

1992. *A Cultural Story of Nature*. Uppsala: Centre for Latin American Studies.

Durkheim, Emile

1926 [1895]. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis.

Hastrup, Kirsten

1975. The Semantics of Biology. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, Vol. 6. No. 1.

Hubinger, Václav

1996. *Lidojedství*. Praha: Public history.

Kalland, Arne

1992. *Culture in Japanese Nature*. London: Croom Helm.

Lévi-Strauss, Claude

1967 [1955]. *Smutné tropy*. Praha: Odeon.

2006 [1964]. *Mythologica** – *Syrové a vařené*. Praha: Argo.

Novotný, Vojtěch

2004. *Papuánské (polo)pravdy*. Praha: Dokořán.

Turner, Victor

2004 [1969]. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.

[1] Jimiž rozumím i kontakty „virtuální“, především vazbu čtenář – autor textu.

[2] Kulturou zde rozumíme soubor manifestních i latentních vzorců a způsobů jednání, myšlení a společenské organizace.

[3] Tímto způsobem se přenáší např. nemoc šílených krav (pojídáním masokostní moučky, získané rozemletím masa téhož živočišného druhu), či mezi obyvateli Nové Guineje evidovaná nemoc „kuru“ (přenášena právě „pohřbem hostinou“).